

OLTÁŘE, KAZATELNY, VARHANY..., PAMÁTKA MOVITÁ ČI NEMOVITÁ?

Vít Honys

V posledním desetiletí počala probíhající procesem reidentifikace kulturních památek zmiatá problematika možnosti vztažení památkové ochrany i na prvky movitého vybavení památkově chráněných sakrálních interiérů především římskokatolické církve, které dosud nebyly jako kulturní památka samostatně chráněny. Snaha po komplexní ochraně interiérových souborů vybavení sakrálních staveb byla nesporně dobře míněným záměrem vyřešit nekonečně se vlekoucí prohlašovací procesy hodnotných mobiliárních prvků vybavení kostelů za kulturní památku, které za předchozího režimu neměly z politicko-ideologických důvodů šanci požívat památkové ochrany a jejichž systematickou ochranu příliš nepodporoval ani zákon č. 22/1958 Sb. o kulturních památkách.¹ Politický zvrat roku 1989 byl vnímán jako příležitost k nápravě tohoto stavu, což mělo za následek zaplavení Ministerstva kultury ČR (dále MK) množstvím návrhů na prohlášení za kulturní památku, které nebylo v jeho silách v uspokojivém časovém termínu vyřídit. Smyslem návrhů byl i boj o fyzickou záchranu těchto artefaktů, neboť většina z nich se nacházela po desetiletích zanedbání v neutěšeném stavu v důsledku působení červotoče i jiných nepříznivých vlivů a zahrnutí pod památkovou ochranu bylo jedinou možností potenciálního získání finanční dotace na jejich záchranu.

Snahu dosáhnout v nedohlednu se vznášející památkové ochrany těchto artefaktů přiřazením pod již existující památkovou ochranu nemovitosti podpořila v této době i jedna z neoficiálních právních expertiz vyhotovená pro účely reidentifikace.²

¹ Ve znění ust. § 7 tohoto prvního komplexního zákona týkajícího se péče o památky v tehdejší Československu se památky z evidenčních důvodů měly zapisovat do tzv. státních seznamů. Zatímco do státního seznamu nemovitých památek se měly zapsat všechny nemovité památky na území kraje, do státního seznamu movitých památek měly být zapsány jen významné, pokud nebyly osobním majetkem a nebyly uloženy v muzeích, galeriích či jiných podobných ústavech (přepokládala se tedy výběrovost, která byla také s diskriminačně-ideologickým podtextem v praxi obvykle realizována). Současně však platilo (ust. §2 odst. 3 cit. zákona), že chráněny byly i památky do státních seznamů nezapsané (v pochybnostech se měla považovat věc za památku až do rozhodnutí výkonného orgánu krajského národního výboru, který si měl před rozhodnutím vyžádat posudek Státního ústavu památkové péče a ochrany přírody – s ohledem na politické poměry po celou dobu platnosti zmíněného zákona k tomu však ve prospěch památkové ochrany docházelo málokdy; tato možnost zanikla s nástupem platnosti stávajícího zákona o státní památkové péči č. 20/87 Sb.). Následkem při tehdejší nedokonalé technické i personální vybavenosti odborných organizací památkové péče byla nedostatečná dokumentace, zhodnocení a konečné problémy s rozsáhlými ztrátami potenciálu movitého kulturního dědictví zejména ve specifických podmínkách příhraničních regionů.

² Tuto právní expertizu pro účely evidence kulturních památek a provedení obnovy jejich reidentifikace zpracovali: JUDr. J. Svatoňová, Mgr. A. Jungová a JUDr. M. Sobotka, PhD. v prosinci roku 2002. Z obsahu textu je zřejmé, že autoři se museli právně vypořádávat s naivní snahou učinit součástí památkově chráněné nemovitosti i veškeré věci charakteru příslušenství, proto pojem příslušenství z právního hlediska zcela správně specifikovali, připustili ale i možnost památkové ochrany věcí charakteru příslušenství společně s nemovitostí za předpokladu expli-

Podle ní bylo za součást nemovitosti možno **zpravidla** uznat oltáře s pevnou menzou, pevně ukotvené varhany, sochy kostela pevně spojené s architekturou exteriéru či interiéru apod. Její autoři, užíli pro odůvodnění (patrně z nedostatečné znalosti problematiky v rovině jiné než právní) poměrně vágní argumentace, podle níž „*uváděné prvky vybavení jsou začleněny do interiéru kostela již při výstavbě nebo později převážně tak, že tvoří z architektonického, funkčního a estetického hlediska na první pohled součást interiéru*“. Nepostihli také vyčerpávajícím způsobem všechny prvky vybavení sakrálního interiéru (např. lavice, zpovědnice, křtitelnice, zvony ap.) Oporou jim bylo ustanovení § 120 stávajícího Občanského zákoníku, podle kterého je součástí věci vše, co k ní podle povahy náleží a nemůže být odděleno, aniž by se tím věc (nikoliv součást) znehodnotila (z hlediska funkce, ceny, ale i kulturně historické hodnoty, ačkoliv by věc byla i nadále funkční).³

Ve vztahu k výše zmíněnému § 120 Občanského zákoníku si bohužel nikdo nedal práci s tím, jaká právně únosná kritéria nastavit pro ono slůvko „*zpravidla*“ ohledně pevné vazby výše zmíněných artefaktů k nemovité kulturní památce a jevovým formám jejího znehodnocení při jejich odstranění. Vznikla tak zmatečná situace, kdy pro odůvodnění vazby vnitřního vybavení k památkově chráněné architektuře kostela a vymezení „*movitého*“ charakteru věci byly uplatňovány různé individuálně formulované názory (o některých z nich snad lépe pomlčet), z nichž mnohé byly obtížně objektivně obhajitelné. Rozdílné názory na tuto problematiku se projeví jak v rámci odborné sféry Národního památkového ústavu - od mnohdy mechanické, až účelově uplatňované recepce těchto názorů až po respektování dosavadní praxe s vědomím právní vágnosti uvedených výkladů, tak na úrovni MK i výkonných orgánů státní památkové péče. Novinkou v evidenci Ústředního seznamu kulturních památek (dále ÚSKP) se stalo téměř automatické přiřazování většiny nově za kulturní památku prohlašovaných prvků mobiliárního vybavení kostela (dříve vnímaných jako movité), pod evidenční číslo nemovité kulturní památky bez dostatečného zhodnocení možných důsledků pro terénní praxi.

Znění platného zákona č. 20/87 Sb. o státní památkové péči ve znění pozdějších předpisů se ovšem hovoří pouze o prohlášení věcí za kulturní památku. V některých dalších paragrafech je zmíněn odlišný režim pro památky movité a nemovité, aniž by tyto pojmy byly blíže vymezeny. Dělení na památky nemovité a movité je tedy pomocným kritériem, které není uplatněno

citního uvedení v rozhodnutí MK o prohlášení nemovité věci za kulturní památku.

³ K tomuto výkladu svádí i odstavec 1 článku 1 Úmluvy o ochraně architektonického dědictví ze 3. 10. 1985, který pod výrazem „*architektonické dědictví*“ rozumí: památky, všechny budovy a konstrukce pozoruhodné svým historickým, archeologickým, uměleckým, vědeckým, společenským nebo technickým významem, včetně jejich vestavěného zařízení a výbavy (aniž by ovšem pojmy „*vestavěného zařízení a výbavy*“ byly specifikovány).

Obř. 1. Bílina, kostel sv. Petra a Pavla. Tento barokní hlavní oltář pochází původem z jiného nevyužívaného kostela a jeho přemístění před téměř dvěma desítkami let bylo vynuceno záchranou před zničením. Přestože architektura jeho retáblu i do stávajícího interiéru zdánlivě přiměřeně zapadá, v původním umístění pevně zapadala do architektonických dimenzí a členění závěru pozoruhodně centralizující vertikálně dimenzované sakrální architektury a přispívala k iluzi monumentality jejího interiéru. Restituce na původní místo je za současných poměrů velmi nepravděpodobná, ale stále v budoucnu možná. Proto by tato oltářní architektura neměla být evidována jako pevná součást bílinského kostela sv. Petra a Pavla, ale měla by zůstat movitou památkou s podchycením vazby k původní sakrální stavbě. Foto: Vít Honys.

ve vlastním aktu prohlášení, nýbrž až na úrovni vedení ÚSKP. Ve sporných případech uplatnění tohoto kritéria tedy nezbyvá, než se opřít o § 119 Občanského zákoníku, který však logicky na specifika památkové problematiky nastaven není.⁴

To, zda bude věc nemovitou či movitou památkou, však není zdaleka nepodstatné. Na movité památky (na rozdíl od nemovitých) lze uplatnit předkupní právo státu, což je za dnešní situace (potenciální nebezpečí aukčních rozprodejů) závažné kritérium z hlediska jejich budoucích osudů. Movité kulturní památky mají

⁴ Blíže viz: Jiří VARHANÍK, *Kulturní památky a jejich institucionalizace I*, Zprávy památkové péče 61, 2001/3, s. 65–72.

také jiný režim, pokud se týče jejich přemísťování. Podle současného legislativního výkladu zákona se na přemístění nemovité kulturní památky (ať již přechodné, kterým se rozumí i tak absurdní záležitost, jako přechodné přemístění do restaurátorského ateliéru za účelem restaurování, či trvalé) vztahuje vždy povinnost předchozího souhlasu krajského úřadu s přemístěním, přičemž nesmí dojít k rozporu se zásadami Úmluvy o ochraně architektonického dědictví, již je Česká republika od roku 2002 signatářem.⁵ Oproti tomu přemístění (pouze trvalé) movité kulturní památky z veřejně přístupného místa na jiné místo veřejně přístupné dle současného právního výkladu vyžaduje pouze oznámení odborné organizaci státní památkové péče o novém umístění (do nedávna platil výklad jiný, který vyžadoval souhlas i se zamýšleným transferem mezi veřejnosti přístupnými místy), zatímco trvalý přesun z veřejně přístupného místa na místo veřejnosti nepřístupné vyžaduje předchozí souhlas územně příslušného krajského úřadu po předchozím vyjádření odborné organizace státní památkové péče.⁶ V duchu této prapodivné logiky je tedy např. záchrana cenných dřevěných plastik (mnohdy cennějších, než leckterá nemovitá památka) před odcizením z odlehle sakrální stavby přemístěním do zabezpečeného veřejnosti nepřístupného depozitáře zatížena větší byrokracií, a tudíž i nežádoucí časovou prodlevou, než rozvrácení umělecky jednotného souboru dřevěných barokních oltářů s plastickou výzdobou přemístěním do několika různých kostelů v rámci republiky, které je benevolentně přípustné.⁷ Povědomost o tom, zda jde o movi-

⁵ Podle článku 5 Úmluvy o ochraně architektonického dědictví se každá strana zavazuje zakázat přemístění celku nebo jakékoli části chráněné památky kromě případů, kdy fyzická ochrana takových památek přemístěním nezbytně vyžaduje. Nepostihuje ovšem tak specifické situace, jakými jsou přemísťování kamenosochařských děl již dříve transferovaných z původních obcí a kulturní krajiny v rámci těžební činnosti včetně specifických nástupnických majetkových vazeb (fenomén především severozápadních Čech).

⁶ Blíže viz: Martin ZÍDEK – Jiří KLUSOŇ, *Zákon o státní památkové péči a jeho prováděcí předpisy s komentářem*, Praha 2005, s. 81–82. V době vydání ještě souhlas s přemístěním nemovité kulturní památky vydávalo Ministerstvo kultury ČR, mezitím byla tato pravomoc přenesena na územně příslušné krajské úřady.

⁷ Velmi jednostranné je zdůvodnění tohoto výkladu s odvoláním na § 1 odst. 1 zákona č. 20/87 Sb. o státní památkové péči, podle kterého se památky mají podílet na rozvoji kultury, umění, vědy a vzdělávání, což je podmíněno jejich zpřístupněním veřejnosti. Z toho je odvozeno, že pokud je tento předpoklad naplněn, není nutné pohyb těchto památek mezi veřejnosti přístupnými prostory dále omezovat schvalovacím řízením. Zcela jsou tedy opominuty dopady vytržení movité památky z autentického prostředí, které tvoří jednu z rovin její památkové ochrany. Pro srovnání – např. francouzská památková legislativa vyžaduje předchozí oznámení ministerstvu kultury před prodejem či přemístěním i v případě movitých památek (včetně soukromého vlastnictví). Viz např. MONUMENTS HISTORIQUES – Règles et procédures, SEVRES, 1992, s. 19. Rakouský spolkový památkový zákon sice hovoří o nemovitých a movitých památkách, ale rozdíl mezi nimi nespécifikuje. Nicméně v odstavci 9 hl. 1 zákona výslovně upozorňuje, že součástí památky jsou její části a příslušenství a vše obvykle s památkou spojené, co spoluzdůrazňuje tradici dochovalý či dotvořený pohledový dojem.. k čemuž se počítá specifické vnitřní vybavení sloužící k jejímu specifickému poslání – účelu: „*seine Bestandteile und das Zubehör sowie alle übrigen mit dem Denkmal verbundenen, sein überlieferendes oder gewachsenes Erscheinungsbild im Inneren oder Ausseren mitprägender oder den Bestand (die Substanz) berührenden Teile miteinbezogen. Dazu zählt auch die auf einen besonderen spezifischen Verwendungszweck des Denkmals ausgerichtete Ausstattung oder Einrichtung*“. Je tedy zřejmé, že rakouská právní úprava na rozdíl od naší v širší míře zohledňuje i umělecko-histo-

Obr. 2. Mladá Boleslav, kostel sv. Bonaventury Dnes již neexistující původní situace umístění působivého rokokového rámového hlavního oltáře bývalého konventního kostela sv. Bonaventury s předsazenou menzou a tabernáklovou stěnou před demontáží. Foto: Marie Kuldová.

tu či nemovitou památku je důležitá také z hlediska kritérií získání státní či krajské dotace na restaurování památky. Například oltáře či varhany, které v duchu trendů po roce 2000 byly prohlášeny s přidělením čísla nemovité kulturní památky, nemohly získat dotaci z Programu restaurování movitých kulturních památek MK (na rozdíl od srovnatelných varhan a oltářů prohlášených dříve a vedených v seznamu movitých kulturních památek) ale po postupném vytěšňování z programu Záchraně architektonického dědictví se v průběhu dalších let mohly ucházet o dotaci z Programu MK prostřednictvím obcí s přenesenou působností.

V duchu znění zmíněné právní expertizy se objevily i názory, podle kterých, je-li památkově chráněn kostel jako nemovitá památka, jsou automaticky památkově chráněny i oltáře, kazatelny a varhany jako její součást, i když samostatně za kulturní památku prohlášeny nejsou, neboť jsou zpravidla součástí kostela a není nutno je evidovat samostatně. S tímto názorem ovšem vlastníci památky nepochodí při pokusu o získání dotace na restaurování. Pokud totiž tyto prvky nejsou výslovně uvedeny

rické vazby a souvislosti a po řádném odůvodnění (charakteristický rys všech vyjádření Spolkového památkového úřadu skutečně umožňuje u sakrálního objektu se stavbou, ale i s jejím specifickým posláním (např. liturgickým) učinit součástí nemovité kulturní památky i určité součásti vnitřního vybavení, resp. příslušenství. Přemístění (vyjma vývozu za hranice) však spolkový památkový zákon neřeší.

Obr. 3. Mladá Boleslav, kostel sv. Bonaventury. Vazba k nemovitosti je dobře patrná i po částečném odstrojení výzdoby hlavního oltáře. Vedle oltářních branek ukotvených pod určitým půdorysným úhlem do bočních zdí je to i konstrukce orámování oválného otvoru pro vstup světla nad architektonizovaným masivním rámem obrazu titulárního světce. Je zřejmé že instalace takového oltářního celku, dimenzovaného na konkrétní parametry prostoru, bude v presbytáři jiného kostela problematická. Foto: Kateřina Hladíková.

v evidenčních materiálech ÚSKP, dotaci poskytnout nelze (výjimkou jsou v několika osvětlených krajích některé specializované krajské programy).⁸ Rozhodování o movitém či nemovitém charakteru památky má tudíž důsledky i pro jejího vlastníka (včetně jeho rozpaků nad otázkou, proč některé oltáře a další prvky vybavení v kostele A jsou vedeny jako movité kulturní památky a jiné srovnatelné v kostele B jako součást nemovitosti se všemi právními důsledky). Není třeba dodávat, že za stávajících podmínek, kdy jsou zpochybňovány i údaje tzv. státních seznamů památek z dob platnosti zákona č. 22/1958 sb., si rozhodně s důsledky nezodpovědných individuálních výkladů charakteru památkové ochrany vůči vlastníkům památek a veřejnosti nelze zahrávat.

Neujasněnost názorů na přístup k dané problematice vedla MK k právní praxi podepřenému názoru, prezentovanému i na školeních památkových pracovníků, podle kterého všechny prvky vnitřního zařízení, které nejsou prokazatelně spojeny s architekturou nemovitosti tak, že by jejich odstranění vedlo k zásadnímu poškození či znemožnění jejího využití (tj. okna, dveře,

⁸ Z vlastní praxe autor zaznamenal případ, kdy byly z rozsahu památkové ochrany movité památky a tudíž i možnosti dotace programu MK vyřazeny prokazatelně stejnou dílnou a ve stejné době zhotovené zpodobnění z odvrácené strany klášterních chůrových lavic jen proto, že nebyly zmíněny v popisu evidenční karty ÚSKP.

případně pevně vestavěné prvky zařízení), musejí být samostatně prohlášeny za kulturní památku, má-li být uplatňována. Je zřejmé, že za prioritní kritérium je tedy považována především pevná fyzická vazba k nemovitosti a její funkci, další kritéria „nehmotného“ charakteru, která však za určitých okolností mohou být z hlediska památkových hodnot velmi významná, jsou pouze okrajová či podpůrná a nemusí být v podstatě zohledněna. Tento protipól výše uvedené benevolence výkladu ale rovněž nemusí být pro památkovou praxi plně vyhovující.

Z výše uvedených skutečností je zřejmé, že památková právní legislativa je pro řešení dané problematiky již nedostačující. Nelze se divit tomu, že názorová neujasněnost dané problematiky vedla pracovní týmy pro připomínkování posledního návrhu nového památkového zákona k tendenci sporné dělení památek na movité či nemovité zrušit. Vrátime-li se však k aktuální situaci v oboru, je podle mého názoru podstata problematiky nikoliv v nastavení paušalizujících kritérií, nýbrž ve schopnosti seriózně odborně odůvodnit konkrétní situace v terénní praxi. Protože stávající právní výklady považují v dané problematice za stěžejní především pevnou vazbu věci k nemovitosti a v případě jejího odstranění charakter poškození této nemovitosti, pokusme se tedy ve vztahu k odstavci 1 § 120 Občanského zákoníku o formulaci konkrétních kritérií pro jednotlivé prvky vybavení interiéru kostela. Současně je třeba připomenout, že touto problematikou se konkrétně zabýval metodický pokyn ekonoma Arcibiskupství pražského Karla Štíchy z 18. 9. 2003 pro účely majetkoprávního hlediska.⁹

OLTÁŘE

Popsat složitý vývoj křesťanského oltáře je mimo možnosti rozsahu této studie a je nutno zde odkázat na odbornou literaturu.¹⁰ Oltáře hlavní téměř vždy, někdy i oltáře postranní (zejména staršího data) mívaly v souladu s liturgickými předpisy až na výjimky menzu z pevného materiálu spojenou s podlahou („altare fixum“ pevně spojené s architekturou nemovitosti – kostela). Význačným přelomem ve vývoji hlavního oltáře je období po tridentském koncilu a zásady formulované Karlem Boromejským, kdy význam hlavního oltáře je ideově posílen včleněním pro věřící viditelného svatostánku.¹¹ Existovaly ale i vedlejší a někdy – v našich kostelech od doby barokní – i hlavní oltáře bez pevné, kamenné či zděné menzy (v dobových inventářích kostela vedených jako „altare portatile“ pouze s vloženým oltářním kamenem s autentikou).¹² Zejména v období vrcholného a pozdního baroka a rokoka

⁹ Metodický pokyn ekonoma diecéze pro jednotné rozlišení vybavení interiéru kostelů na věci nemovité (součást stavby) a věci movité z majetkoprávního hlediska z 18. 9. 2003, č.j. 6589/2003.

¹⁰ Joseph BRAUN, *Der christliche Altar*, München 1924; Mojmir HORYNA, *Pražská retáblková tvorba 1680–1730*, 1973 disertační práce uložena v knihovně Ústavu dějin umění FF UK Praha, viz též některé práce např. J. ROYTA, Tomáše HLADÍKA, Petry NEVÍMOVÉ, Štěpána VÁCHY.

¹¹ Blíže viz Johana KOFROŇOVÁ, *Problematika sakrálního prostoru po tridentském koncilu ve světle názorů církevních autorit*, in: Umění XLVIII, 1/2000, s. 41–54.

¹² Pevný charakter menzy nicméně souvisel s podmínkou konsekrace (k níž došlo na rozdíl od benedikace často až po dlouhém časovém odstupu) a možností trvalého uchování. Nejsv. Svátosti ve svatostánku oltáře.

se od dob renesance přísně architektonizovaná struktura oltářního retáblu portálového typu transformuje do různých forem s hloubkově prostorovými ambicemi a kombinací materiálů. Jsou to edikulové, ciboriové, polociboriové, naturalistické a zejména rámové oltářní architektury s volnou předsunutou menzou a na stěně závěru zavěšeným obrazem titulárního světce s plastickými doplňky. U většiny z nich by bylo možno vazbu na architekturu odůvodnit nutností zachování správných dimenzí odstupu mezi oběma částmi, přesnými architektonickými parametry prostoru, do něhož jsou zakomponovány, vazbou vyznění jeho kompozice na účinek dopadajícího světla atd. Je tedy nutné zapojení kritéria celistvosti „barokního souborného uměleckého díla – Gesamtkunstwerku, který může být přemístěním vážně poškozen s dopadem na interiér sakrální stavby na estetické kvalitě vč. zapojení i ideových aspektů souvislosti s výzdobou a ikonografií prostoru, které se podílejí na jeho hodnotě (takové ovšem vznikaly ojediněle i v období historizujících slohů). Problém nastává u dodatečně přesunutých oltářů z jiných kostelů (hovořících pro „movitý“ charakter) – zde je nutno důsledně hodnotit původnost a dopad stávajícího umístění v prostoru. Vazba k nemovitosti je jednoznačná u oltářních architektur štukových či z umělého mramoru pevně propojených se stěnou, podlahou aj., kde starší zařazení mezi movité památky je skutečně nedorozuměním. Přitom tyto architektury mohou být opatřeny dřevěnými polychromovanými sochařskými či dekorativními snadno odnímatelnými doplňky, ty však je třeba v rámci obecně uznávané ochrany věci jako celku vnímat vždy jako součást věci. Nelze zapřít, že v minulosti, době vyhotovování tzv. státních seznamů památek, se z nej-různějších důvodů do vnímání oltáře promítl duch galerijního pojetí artefaktu, který může být prezentován i samostatně (např. dřevěná architektura gotické oltářní archy) a který byl mechanicky přenesen i na některé oltáře, jež dost dobře od architektury kostela bez narušení vzhledu struktury i souvislosti oddělit nejde.

Zdálo by se, že v situaci po roce 1989, ustanou mnohdy v zájmu záchrany věci realizované přesuny mobiliárního vybavení mezi sakrálními objekty i z nepochopení uskutečněná očistňování sakrálních prostorů od mobiliárních prvků. Ale stále narůstá počet nevyužívaných sakrálních objektů a v době současné se bohužel objevují i nároky na alternativní využití nevyužívaných sakrálních staveb, které požadují odstranění mobiliárních prvků připomínajících sakrální poslání prostoru.¹³

¹³ Varujícím, několik let starým případem, je v tomto smyslu osud mobiliárního vybavení interiéru kostela sv. Bonaventury v Mladé Boleslavi. Na rozdíl od ne zcela jednotného souboru bočních oltářů a dalšího vybavení, kde přemístění do jiného přiměřeného interiéru by bylo akceptovatelné, bylo problémem odstranění hlavního oltáře výše zmíněného rámového typu specificky včleněného do architektonických a světelných dimenzí závěru kostela. Nový uživatel objektu, adaptující interiér k profánnímu využití (aula a společenská místnost) však nebyl ochoten akceptovat ponechání hlavního oltáře sv. Bonaventury, striktně odmítl ponechání této movité chráněné památky, připomínající liturgický prostor katolické církve a křesťanský charakter prostoru vůbec, in situ z komerčních důvodů. Tato skutečnost je varující výpovědí o úpadku křesťanské tradice Evropy vůbec. Krajský úřad (dále KÚ) Středočeského kraje podpořil souhlas s jeho přemístěním do jiného sakrálního prostoru mimo kraj využitím tehdy nově publikovaného právního výkladu, podle kterého přesun movité kulturní památky mezi veřejnosti přístupnými místy nepodléhá souhlasu KÚ. Tak se stalo, že tento hlavní oltář

Obr. 4-5. Chomutov, kostel sv. Ignáce. Příklad raně barokního Gesamtkunstwerku, kdy dřevěná retábllová architektura „pokračuje“ ve štukovém provedení směrem k výzdobě vrcholu klenby a obdobným způsobem do sebe zahrnuje na protilehlé straně zapuštěnou zpodělnici. V tomto případě by oltářní architektura i zpodělnice měly podléhat památkové ochraně společně s nemovitostí, i když nejsou samostatně prohlášeny za kulturní památku. Foto: Vít Honyš.

Výše uvedený metodický pokyn Arcibiskupství pražského řadí oltáře a mensy zděné, kamenné a štukové mezi věci nemovité, dřevěné, přenosné a dekorativní prvky mezi movité, tedy plně v intencích § 120 občanského zákoníku. Z dříve již řečeného vyplývá, že je nutné vztah hlavního oltáře k nemovitosti hodnotit pokaždé individuálně, ale kritéria hmotného spojení s architekturou doplnit také o „nehmotně - ideové“ vč. architektonických, historických (podloženost archivními prameny) a liturgických vazeb. Na základě těchto kritérií by skutečně bylo možno ve většině případů – bez ohledu na to, zda je oltář prohlášen za památku (ať již movitou či součástí nemovitosti) prokázat u velké části hlavních oltářů s dřevěným retabulem s pevnou menzou (výjimečně i bez pevné menzy) pevnou vazbu k památkově chráněné nemovitosti (zohlednit nutno i umělecko-historické kritérium). Současně je možno zdůvodnit, že odstraněním prostorové oltářní kompozice dojde k jejímu znehodnocení např. zánikem vazby na další prvky

výzdoby (nástěnnou malbu), patrocinium kostela, centrum kultu fixovaného v případě poutních kostelů na konkrétní místo v prostoru. Roli hraje i obnažení partií, které nebyly určeny k pohledové prezentaci, nepříznivá změna působení dopadu světla aj. Z toho vyplývá, že v naprosté většině mohou být hlavní oltáře skutečně památkově chráněny jako součást památkově chráněné nemovitosti, i když nejsou chráněny samostatně, resp. uvedeny v rozhodnutí o prohlášení za kulturní památku.

Budeme-li se však striktně držet výše zmíněného § 120 Občanského zákoníku, je paradoxně problémem i již provedená instalace novodobých oltářních stolů „čelem k lidu“ v intencích *Institutio generalis missali Romani* (dále IGMR) z r. 1969, které přes mnohdy diskutabilní hodnotu či rušivý charakter svým často pevným charakterem jsou s nemovitostí spojeny paradoxně pevněji než umělecky a památkově hodnotná oltářní architektura v presbyteriu či prostoru kostela.¹⁴ Na rozdíl od názorů autorů výše uvedené

byl demontován, přemístěn a čeká již několik let deponovaný v rozebraném stavu na své restaurování a instalaci v jiném severočeském kostele zcela jiného zasvěcení a nebude jednoduché řešit i jeho instalaci v konfrontaci se stávající oltářní architekturou tohoto kostela, o finanční otázce nemluvě.

¹⁴ Je nutno upozornit na rozšířené nedorozumění, kterému podlehl i autoři zmíněné expertizy, při spojování požadavku oltáře čelem k lidu přímo s II. vatikánským koncilem. II. vatikánský koncil pouze umožnil konstituci *Sacrosanctum Concilium* vedle dalších úprav liturgického pořádku vč. legalizace národního jazyků bohoslužbu čelem k lidu, ale

právní expertizy, podle nichž „pokoncilní oltáře byly do kostela často začleněny pouhým vnešením a umístěním v kostele“ nutno konstatovat, že jde jen o dílčí procento případů (z hlediska IGMR vnímaných jako nouzové provizorium), jelikož ve většině případů v duchu požadavků IGMR (oltář má být z pevného materiálu a pevně spojen se zemí), jsou tyto oltáře pevně zapuštěny do podlahy a zhotoveny z pevných materiálů, zpravidla kamene a tudíž souvisí se stavbou mnohem více než všechny ostatní prvky vybavení, které tíž autoři pokládají za součást nemovitosti téměř automaticky. Absurditou druhé strany mince striktního respektování § 120 Občanského zákoníku je tedy skutečnost, že v památkově chráněném kostele památkové ochraně podléhá i takovýto pevně vestavěný „pokoncilní“ oltář – obětní stůl, stejně jako dlažba, okenice, dveře apod. bez ohledu na stáří. Toto platí i o pevně vestavěném ambonu. Paradoxní situace by vznikla v okamžiku, kdy farnost začne inklinovat k tridentskému ritu, tedy bohoslužbě zády k lidu u původního hlavního oltáře, což vyvolá z památkového hlediska pozitivní požadavek odstranění „pokoncilního“ oltáře, který ovšem ve výše uvedeném pojetí je součástí památkově chráněné nemovitosti.¹⁵ Z této situace lze vyklouznout jediným způsobem: V podstatě všechny interiéry našich římskokatolických kostelů mají památkově hodnotné vybavení uspořádané téměř bez výjimky v duchu potridentském. Zmíněné „pokoncilní“ oltáře tedy do tohoto uspořádání nezapadají a měly by být zvláštní poznámkou ve vymezení rozsahu památkové ochrany nemovitosti z rozsahu památkové ochrany **výslovně vyloučeny**.

Poněkud složitější bývá situace u bočních oltářů, pokud nejsou ze štuky, kamene a podobných konstrukcí. S výjimkou kostelů středověkého založení nebývá základem jejich menzy pevný materiál. Většinou jde o „altare portatile“, s jejichž strukturou, ba i umístěním v kostele se v průběhu vývoje někdy i hýbalo. Zde je obhajobou vazby k nemovitosti zpravidla jen souvislost z hlediska umělecko-historického nebo vkomponování do architektonické vazby např. se štukem a malbou, kdy by odstraněním významový a ikonologický celek byl narušen, ale právě v tomto posledním případě je dle mého názoru pevná vazba k nemovitosti odůvodnitelná (jde o „pokračování“ výzdoby pevně spojené s nemovitostí v jiném materiálu). V podstatě totéž platí také o zpodobnicích, které mohou být volně postavené, nebo zakomponované do širších materiálově smíšených kompozic (např. se štukem) a je nutné je vnímat v tomto kontextu, i když jsou přemístitelné (např. z niky ve zdi). Půjde však o omezený okruh konkrétních případů.

LAVICE, KRÍTILNICE, OLTÁRNÍ MŘÍŽKY

Zmíněný metodický pokyn Arcibiskupství pražského považuje lavice bankálního typu (součást architektury) a kotvené do pódia

v žádném případě ji striktně nepožadoval. Požadavek obětního stolu čelem k lidu souvisí až s pokoncilním Institutio generalis Missalis romani (dále IGMR) z r. 1969, šlo ovšem o instrukce pro nově stavěné kostely. Špatně pochopené kořeny ideje „oltáře směrem k lidu“ objasnil Josef RATZINGER, *Duch liturgie*, Brno 2006.

¹⁵ Zatím byly těmito konzervativními kruhy v římskokatolické církvi památkové orgány vnímány kladně jakožto obrana původního uspořádání interiéru v tridentském ritu.

zapuštěného v podlaze za součást nemovitosti, ostatní lavice vč. kotvených do pódia postaveného na podlaze za věci movité. S tím lze v podstatě souhlasit. Ve většině případů by lavicím měl být přiznán movitý charakter, neboť zapuštění rámu s pódium výrazně pod úroveň podlahy tak, aby bylo možno prokázat poškození nemovitosti, je ojedinělé (kritériem tu nemůže být skutečnost, že pod lavicemi je podlahová plocha vyložena materiálem nižší kvality).

U křtitelnic existuje vazba k nemovitosti jen kamenných, pevně zasazených do podlahy. Oproti tomu oltářní mřížky je třeba vnímat jako součást nemovitosti, neboť jsou bez rozdílu materiálu vždy pevně ukotveny k podlaze i do stěn. V tomto je možno se s výše uvedeným metodickým pokynem Arcibiskupství pražského plně shodnout.

KAZATELNY

Mnoho kazatelen je zakomponováno do architektonického členění interiéru při vítězném oblouku vsazením do stěny, přičemž přístup je zprostředkován průlomem ve stěně ze sousední sakristie. Jejich nosná konstrukce z trámů je pevně zabudovaná do zdiva a je tudíž součástí nemovitosti. U takových je vazba k nemovitosti neoddiskutovatelná, třebaže jsou většinou evidovány jako movité kulturní památky. V tomto případě by měla být i samostatně nechráněným kazatelárnám, ať již ze štuky či dřeva, přiznávána památková ochrana společně s památkově chráněnou nemovitostí (zvláště tam, kde odstraněním kazatelny vznikne nelogický otvor ve stěně a navíc se z umělecko-historického hlediska poškodí součást návazné výzdoby např. Vítězného oblouku či uměleckořemeslné a skulpturálně vytvářených protějšků na jeho protilehlé straně – dřevěným balustrádám kůru či bočních empor vč. výzdoby, jejichž zakončení jsou ukotvena ve zdivu architektury, je přece přiznána ochrana s památkově chráněnou nemovitostí automaticky). V tomto smyslu existuje v podstatě shoda s výše zmíněným metodickým pokynem Arcibiskupství pražského, který movitý charakter přiznává pouze dřevěným závěsným kazatelárnám, resp. přenosným a novodobým ambonům. Zde by bylo ovšem vhodné upřesnit, že v případě závěsné kazatelny jde o kazatelnu s vnějším přístupovým schodištěm bez respektu k architektonické situaci (např. závěsnou kazatelnu s vnějším schodištěm obtáčejícím pilíř mezilodí lze velmi těžko bez zásadní úpravy instalovat v jiném kostele, avšak tato skutečnost zdánlivě podporující vazbu k nemovitosti, nemusí vyzníti v našich vágních právních podmínkách dostatečně přesvědčivě – dílčí poškození pilíře po sejmutí kazatelny lze snadno opravit tak, že poškození nemovitosti bude těžko průkazné a proto bude v tomto případě vhodnější pojistka samostatného prohlášení za kulturní památku. Vazba kazatelen k nemovitosti ve výše zmíněných odůvodnitelných případech je tu současně jedním z argumentů proti dnes již ojedinělým, ale stále se někdy objevujícím tendencím k jejich odstraňování, ač zmíněné IGMR o jejich odstraňování nikde nehovoří a dnešní doba se díky současným konzervativněji orientovaným liturgickým tendencím k nim tu i tam již vrací.

Obr. 5. Pnětluky, kostel sv. Bartoloměje. Rokoková kazatelna je vyústěním přístupového schodiště vedoucího zdímem z přilehlé sakristie. Jde o původní řešení z doby stavby kostela. V takovémto případě by kazatelna měla podléhat památkové ochraně společně s nemovitostí, i když by nebyla samostatně chráněna. Foto: Vít Honys.

NÁHROBNÍKY

Autoři expertizy i metodický pokyn Arcibiskupství pražského paušálně označují náhrobky – správně náhrobníky – (dosud zpravidla evidované jako památky movité) ve zdi a v podlaze za součást nemovitosti. Je však třeba vzít v potaz, že toto vnímání není na místě u náhrobníků historicky spojených s jinými objekty. Za náhrobníky osazené ve zdi také není možno považovat ty, které jsou ke stěně pouze přisazeny (často jde o sekundární umístění). Proto i zde je nutno posuzovat konkrétní terénní situaci individuálně – paušalizující názor není na místě.

VARHANY

Až na výjimky byly v období do roku 2000 zahrnovány zpravidla mezi památky movité.¹⁶ Vztahu varhan a prostoru, v němž stojí,

se věnoval ve své studii nedávno Petr Koukal, který oprávněně upozornil dosud opomíjenou nutnost vnímání hudební recepce památkových varhan ve vztahu k akustickým vlastnostem prostoru: „V případě historických varhan je toto propojení mimořádně důležité – až na výjimky byla jejich konkrétní podoba vymyšlena a realizována pro konkrétní prostor. Proto je na rozdíl od hmotné části jejich zvukový obraz s tímto prostorem neoddelitelně propojen. Je samozřejmě technicky možné takové varhany rozmontovat a přestěhovat, třeba i na pole nebo náměstí, kde budou po sestavení opět hrát, tím však musí nutně dojít k degradaci jejich památkových hodnot... Stejně tak důležitý je stav prostoru, kde historické varhany stojí a do něhož zvukově vyznačují... Zkušenost ukazuje, že i pouhá výmalba kostela se může na zvuku varhan okamžitě projevit. Tato úzká vazba mezi varhanami a prostorem pochopitelně existuje i v rovině vizuální a technické. To vše představuje jeden z důvodů, proč se přiklonit k chápání varhan jako pevné součásti stavby, v níž se nacházejí“.¹⁷

Tato analýza, třebaže operuje s rovinami, které z hlediska naší legislativy postavené na „hmotných“ kritériích nebudou pro exaktní prokázání pevné vazby k nemovitosti plně dostačující, stojí na kvalitativně vyšší úrovni než laický názor autorů již dříve zmíněné právní expertizy, podle nichž lze varhany (vyjma přenosných) považovat za součást stavby kostela „neboť jsou do interiéru kostela začleněny...převážně takovým způsobem, že tvoří z architektonického, funkčního a estetického hlediska na první pohled součást interiéru...varhany architekt kostela většinou pojímal jako integrální součást interiéru, kdy zasazení varhan často navazuje na architektonické a dekorativní prvky a linie interiéru...varhany jakožto součást kostela – nemovitosti není nutno evidovat samostatně, neboť nejsou samostatnou věcí v právním smyslu, a to ani movitou, ani nemovitou“. Posledně řečené, pouze povrchní vizuální rovinu postihující formulace je nutně korigovat. Z odborné literatury, archivních dokumentů a dalších podkladů je zřejmé, že s výjimkou ojedinělých případů z doby baroka (např. Kladruby – klášterní kostel) a určitého okruhu puristických obnov interiérů sakrálních objektů (např. Kroměříž – chrám sv. Mořice) architekturu skříňe varhan v podstatě vždy navrhoval varhanář dle vlastních návrhů, používaných s dílčími obměnami s ohledem na konstrukci varhanního stroje a proporce prostoru zpravidla po celou dobu svého působení.¹⁸ Některé varianty navrhovaného řešení (cca od konce 17. století) však skutečně zohledňovaly zpravidla již realizované architektonické a uměleckořemeslné řešení prostoru kůru, resp. poprsnice kruchty (charakteristickým případem je rozdělení skříňe hlavního stroje varhan na dvě symetrické části se ohledem na omezení negativního vlivu dopadu slunečních paprsků a později záměrným dopadem světla na výtvarně exponované části varhanního prospektu natáčením půdorysně

veřejném prostoru“. Vymezení zvláštní kategorie památek pro varhany a hudební nástroje by jistě bylo i pro naši praxi neoptimálnější.

¹⁷ Petr KOUKAL, *Varhany jako památka*. Zprávy památkové péče 65, 2005/3, s. 240.

¹⁸ Blíže viz početná literatura, z té novější uvádím především Jiří SEHNAL, *Barokní varhanářství na Moravě 1*, Brno 2003; Jiří BELIS, *Výtvarný vývoj varhanních skříňí v Čechách*, Praha 1988, částečně též Marian Alojz: MAYER, *Martin Šaško a jeho organářská škola*, Bratislava 2003; Ferdinand KLINDA, *Organ v kultúre dvoch tisícročí*, Bratislava 2000.

¹⁶ Víceúrovňovost struktury památkových hodnot varhan jako hudebního nástroje a současně díla uměleckého řemesla s architektonickými ambicemi vede k odlišnostem jejich řazení v rámci struktur památkové legislativy různých evropských zemí. Detailní přehled překračuje meze tohoto příspěvku. Jako příklad lze uvést např. Francii, kde varhany jsou v rámci památkové legislativy specifickou kategorií při striktním rozlišování charakteru ochrany varhanní skříňe a varhanního stroje (v našich podmínkách vnímáme památkově chráněné varhany jako věc – celek, není tedy rozlišena ochrana stroje a skříňe). V Rakousku se pro varhany a zvony prosadil termín „zvukové památky“, památková ochrana je odvislá od stanovení „veřejného zájmu na zachování památky ve

Obr. 6. Stralsund, Marienkirche. Monumentální varhany Fridricha Stellwagena z roku 1659 vznikly současně se západní kruchtou, s níž je poji výzdoba i vyvedení nejen pozitivu, ale i stroje pedálu do tzv. pedálových věží, typických pro dobové severoněmecké varhanářství, do poprsnice krucht. Byť jde o řešení odlišné od naší varhanářské praxe poznamenané jihoněmeckým varhanářským okruhem, bylo by možné z našeho pohledu v tomto případě označit varhany za pevnou součást nemovitosti. Foto: Vít Honys.

linie prospektů pod různými úhly). V období od baroka až po pokročilé 19. století je v našich podmínkách častým řešením dvoumanuálového nástroje vsazení samostatné skříňe pozitivu, případně skříňe i stroje celých varhan do poprsnice kůru. Toto řešení svádí k představě, že takovéto varhany jsou zdánlivě „automaticky“ součástí poprsnice, která je součástí nemovitosti, ale skutečnost tak jednoznačná není. Podstatou jde o hudební nástroj propojený s rovinou architektonicko-výtvarného a technického řešení (jakýsi Gesamtkunstwerk sám o sobě, i s přesahy k prostoru a vybavení), u něhož po dlouhé vývojové období prostorové rozmístění jednotlivých strojů bylo principem zamýšleného kontrastu zvukového vyzařování (zvuková hodnota varhan jako hudebního nástroje je prioritní), pozitiv či skříň nástroje však mohly být zasazeny do dodatečně vytvořeného výřezu, jindy zase skříňe obsahují zcela novodobý stroj bez památkové hodnoty, kdy pozitiv již není funkční částí stroje, nebo jde o něhou atrapu. Ve 20. století se můžeme setkat se zasazením nehodnotného prospektu dehonestujícího charakteru do poprsnice krucht – ale zde přece uplatňovat památkovou ochranu nechceme... Posuzování „na první pohled“ tedy může být zavádějící. Intenzivnější vazba k interiéru sakrální stavby existuje především tam, kde šlo o záměr související se stylově shodným vybavením kostela a skříň varhan

(pozitivu) s dochovaným autentickým strojem nese výzdobu ikonologicky i stylově korespondující s výzdobou poprsnice kůru. Vyskytují se i jiné vazby k architektuře a výtvarnému členění prostoru, jako např. vazba varhanní skříňe na iluzivní malbu dalších prospektů opticky varhany zvětšující na zadní stěně kůru (Tatenice, Dubnice), pedálové věže zakomponované do štukem zdobené architektury chrámu (sv. Kopeček u Olomouce - hlavní varhany), varianty pětiskříňových řešení vkomponované mezi patrové krucht s přesahy figurální výzdoby (Jezvé), korpusy symetricky dělených skříňí propojené spojovacími oblouky s výzdobou přizpůsobené architektuře, prospektová část skříňe z štukolustra (Praha, Zrcadlová kaple Klementina) aj. V těchto případech je tam, kde se současně dochovala minimálně podstatná část památkově hodnotné substance stroje, zachování varhan v původním architektonickém prostoru nutné jako jedna z významných rovin památkových hodnot. Platí to i o některých reprezentativních puristických realizacích závěru 19. a počátku 20. století, kdy skříň varhan byla vytvořena či korigována pod vlivem jednotného konceptu prostoru architektem či patronátní stavební správou a zpravidla i po hudební stránce obsahovala v rámci dobové praxe kvalitnější varhanní stroj.

Varhany nějakým způsobem zakomponované do architektury či jejich prvků z hlediska architektonicko-výtvarné i zvukové koncepce, konzultované se zadavatelem, tedy existují, avšak v rámci našeho varhanního fondu jde jen o jeho menší část. Vedle širokého okruhu varhan, kde prokazatelnost hmotného propojení s architekturou je diskutabilní, existuje i řada varhan, které byly ze svého původního prostředí vytrženy již v dobách před více než 200 lety. Archivní dokumenty nás informují o přesunu starších nástrojů do jiných kostelů třeba u příležitosti pořízení nového nástroje již v 18. století, přičemž většinou rozhodovalo utilitární hledisko a nad vztahem prostoru a zvukové koncepce varhan si jen výjimečně někdo lámal hlavu, případně se dalo na poradní slovo přivolaného varhanáře. Poměrně razantní etapa přesunů varhan i dalších mobiliárních prvků nastala v souvislosti se zrušením řady klášterů v josefinském a částečně i postjosefinském období. V některých případech tímto přesunem došlo ke zkomolení hodnot varhan po stránce zvukové i architektonicko-výtvarné (Radešínská Svratka, Hojovice), ale jsou zaznamenány i osvícené přístupy, např. v Českém Krumlově, kde městská rada zabránila přesunu již tehdy ceněných krásných varhan ze zrušeného jezuitského kostela sv. Jošta do malého venkovského kostelíka ve Čkyni u Vimperka, kde by muselo nezbytně dojít k výrazné výškové redukci nástroje a zásahům do konstrukční a zřejmě i zvukové podstaty, a prosadila jeho přenesení na boční kůr kostela sv. Víta, kde jsou zvláště po posledním restaurování ceněny jako unikátní barokní nástroj nenahraditelné hodnoty.¹⁹ Jejich transferem do prostoru několikanásobně objemově většího jeho hodnoty neutrpěly, ale nabyly nových kvalit, možná akusticky i lepších než v původním prostoru. Vztah varhan a prostoru poklesá v etapě tzv. tovární výroby varhan řádově od 80. – 90. let 19. století. Vedle reprezentativních a komplexně promyšlených realizací včetně architektonických řešení prospektů v řadě případů začalo převládat

¹⁹ Státní okresní archiv (dále SOKA) Český Krumlov, Archiv prelatury Český Krumlov, F 1, Liber memorabilium, s. 516.

Obr. 7. Český Krumlov, kostel sv. Víta. Chórové varhany z roku 1716 byly na boční kůr tohoto kostela přeneseny ze zrušeného podstatně menšího jezuitského kostela sv. Jošta roku 1789 a jejich architektonicko výtvarné i hudebně akustické kvality vyznívají v tomto prostředí tak dokonale, jako by zde byly odjakživa.
Foto: Vít Honys

utilitární pořizování průměrných nástrojů továrního charakteru, u nichž se ani nepočítalo s dobou životnosti přesahující století a jimž lze památkovou hodnotu, natož vztah k nemovitosti přiřadit těžko. Dalším přelomem byla doba po druhé světové válce. Vedle ničení či nevhodných přestaveb nástrojů na nízké řemeslné úrovni dochází v důsledku změn osídlení k rozsáhlým transferům řady varhan z bývalých sudetských oblastí – buď zcela účelově v rámci diecézí, nebo mimo české země – desítky nástrojů tak skončily např. na Moravě či Slovensku, někdy v prostorech akusticky nepřiměřených.²⁰ Tento problém je však v severozápadních Čechách aktuální dodnes, neboť počet nevyužívaných kostelů razantně stoupá a nad jejich dalším osudem se vznáší otázky. Komplikovat byrokratickým procesem odsouhlasování přesunu nástroje chátrajícího v původním prostoru desítky let beznadějně nevyužívaného kostela a při neustávající vlně vykrádání pouze z titulu součásti památkově chráněné nemovitosti napomůže nástroj spíše k postupující degradaci a konečné likvidaci. Desítky nástrojů z této oblasti by již neexistovaly, kdyby nedošlo k improvizovanému transferu do jiného přijatelnějšího prostoru či depozitu, některé v důsledku nepružného řešení možného transferu byly na míře své autenticity nevratně poškozeny např.

²⁰ Jen na území dnešního Ústeckého kraje došlo od druhé poloviny 20. století k přemístění (v některých případech vícenásobnému) přibližně 50 varhanních nástrojů, tedy bezmála 20% varhanního fondu.

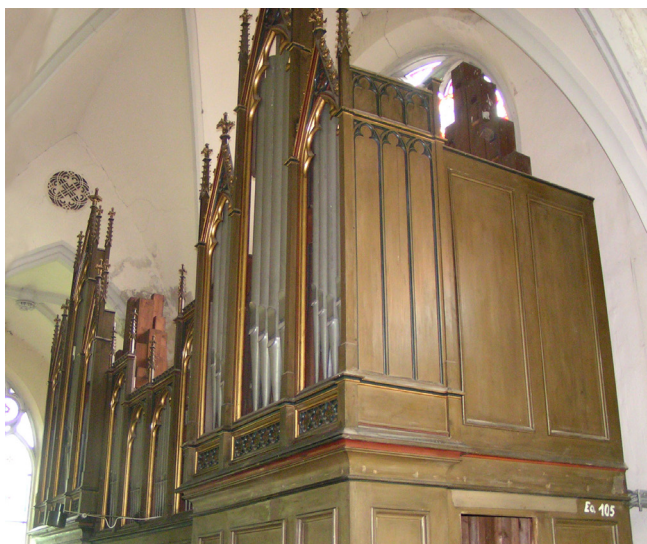
ztrátou určitého procenta píšťal či řezbářské výzdoby (Zahořany). Často rozhodují totiž dny, ne-li hodiny...

Také odůvodnění neoddělitelnosti varhan od nemovitosti tím, že odstraněním varhan by došlo ke snížení funkčnosti kostela a jeho znehodnocení, je diskutabilní. Bohoslužba není, zvláště v dnešní době, na varhanní hudbě přímo závislá. Varhany sice mají být dle instrukcí římskokatolické církve ctěny, ale...²¹ Nabízí se i porovnání s jinými hudebními nástroji spojenými se sakrálním prostorem, zvony, které na rozdíl od varhan jsou považovány za „ornamenta ecclesiae“, byť „non sacra“ ale ani u nich se nepodařilo po mnoha diskusích prosadit je jako součást nemovitosti, ač s ohledem na závislost závěsu na dimenzích zvonové stolice, souzvuk s ostatními zvony aj., je tu vazba k nemovitosti prokazatelnější než u varhan.

Zamyšlení je nutné i nad autentičností vnitřního vybavení prostoru, v němž jsou varhany umístěny. Řada kostelních interiérů totiž už není zachována v podobě z doby, kdy varhany byly pořízeny. Zapůsobily vlivy josefínských reforem (zejména klášterní kostely), stylové proměny, v posledních desetiletích i deformovaně pochopená reforma liturgických prostorů. Argumentujeme-li mírou dochování autenticity zvukových hodnot varhan, musíme ji vždy zohlednit i vůči autentičnosti vybavení prostoru. Vliv má i počet návštěvníků kostela, kteří jak je známo, svým počtem s ohledem na mimořádně vysoký koeficient pohltivosti velmi významnou měrou akustické vyznění nástroje ovlivňují (v minulosti, kdy kostely bývaly přeplněné, byl tedy zvuk varhan méně intenzivní). V těchto souvislostech tedy přesun varhan do jiného prostoru nemusí vždy nezbytně znamenat degradaci jejich památkových hodnot. Podstatné je, aby nástroj byl přemístěn do prostoru architektonicky a akusticky přibližně srovnatelného.

Metodický pokyn Arcibiskupství pražského poněkud zjednodušeně, ale podstatou správně hodnotí jako nemovité rozměrné varhany stavěné podle tvaru kruchty s rozvody vzduchu pod podlahou, ostatní malé nástroje a portativy jako movité. Byť rozvody vzduchu pod podlahou nelze určitě stanovit jako kritérium vazby k nemovitosti, neboť jejich odstraněním kůr netrpí, je zřejmé, že za hlavní kritérium byl považován vztah architektonické koncepce skříňe k poprsnici kůru, případně dalším dimenzím architektury. Přesun historických varhan s pozitivem v zábradlí do jiného prostoru vyžaduje mj. úměrnost dimenze tamějšího kůru hloubkovým dimenzím nástroje a obdobně tomu bývá i u nástrojů s dělenou skříňí na dvě a více částí. Reálná praxe je však taková, že pro poskytnutí státní či krajské dotace na restaurování ani v těchto případech nejsou příslušnými orgány tyto nástroje, pokud nejsou samostatně památkově chráněné, za součást památkově chráněné nemovitosti zpravidla uznány. Je pochopitelné, že nástroje v jednotné skříňi postavené volně na kůru a pozitivy tyto vazby zpravidla prokázat nemohou. Současně je zřejmé, že rozdíly v podstatě a strukturách hodnot u interiéru nemovitosti a u varhan přes jisté „styčné body“ plně odůvodňující

²¹ Varhany za vlastní nástroj církve prohlásilo Motu proprio Tra le sollicitudinibus papeže Pia X. z roku 1903, určitou, ale nikoliv bezvýhradnou preferenci tohoto nástroje při hudebním doprovodu liturgie konstatuje i instrukce II. vatikánského koncilu Musicam sacram z r. 1967. Blíže viz: Jiří SEHNAL, *Stručný přehled dějin katolické chrámové hudby*, Brno 1992.

Obr. 8. Teplice, kostel sv. Alžběty. Téměř v autentickém stavu dochované reprezentativní varhany období varhanářského „romantismu“ od renomované hornorakouské firmy Josefa Breinbauera v původním novogotickém interiéru dochovaném bez pozdějších zásahů. Z hlediska „nehmotného“ je tu vazba k prostoru sakrální stavby více než průkazná, ale skříň nástroje obsahující i měchovou soustavu s hracím stolem před skříňí stojí volně a pevné fyzické spojení s architekturou je zde těžko odůvodnitelné, proto tyto varhany bude třeba prohlásit za kulturní památku samostatně. Foto: Vít Honys.

přijetí varhan jako „příslušenství nemovitosti“ již podvědomě budí rozpaky, jde –li o jejich uznání jako pevné součásti památkově chráněné nemovitosti. Proto až na výjimky je vhodnější varhany za kulturní památku prohlašovat samostatně.

Považoval jsem za nutné naznačit tyto souvislosti zejména proto, že vnímání památkových hodnot zmíněných prvků vybavení kostelů a zejména varhan pro vztah k nemovitosti je složité strukturované s nutností individuálně posuzovat na základě analýzy problému každý jednotlivý případ. Současný stav poznání toto dnes již s dílčími doplňky umožňuje. Nutná je též základní názorová shoda v metodickém přístupu k problematice mezi NPÚ, MK a představiteli římskokatolické církve.

Závěrem však docházíme i ke smutnému zjištění – jestliže se česká památková legislativa chlubí prvenstvím v ochraně souborů nemovitých památek ve formě památkových rezervací a zón, nemá v podstatě žádné zákonné nástroje k ochraně cenných souborů památek movitého charakteru v sakrálních interiérech. Pokusme se nyní o formulaci možných východisek:

1. Z hlediska právní jistoty by nebylo vhodné zasahovat do stávajícího členění evidence památek na kategorie nemovitých a movitých, třebaže v některých případech je skutečně problematické.

2. V rámci prohlašování a evidence movitých kulturních památek na základě individuálního odborného zhodnocení památkových hodnot je nyní zaváděná praxe vyjádření vztahu movitého vybavení k architektuře nemovitosti - kostela za účelem ochrany souboru (movitá součást památkově chráněné nemovitosti) jistě správná (samozřejmě tam, kde jsou tyto vazby prokazatelné). Stávající památkový zákon však tuto situaci nezná a nedořešenou otázkou tedy zůstává jejich režim (zejména přemístění, vztah

k nemovité NKP). Bylo by žádoucí, aby trvalé přemístění takto evidovaných movitých památek i mezi prostory veřejně přístupnými vyžadovalo souhlas (právní řešení dořešit v rámci příprav nového památkového zákona). Současně i pro nemovité památky je nutné učinit výjimku z podmínky souhlasu s přemístěním nemovité kulturní památky v případě nutnosti přemístění do restaurátorského ateliéru za účelem restaurování (s limitem do 5 let).

3. Vytvořit na MK ČR podmínky pro to, aby dosavadní dluh vůči stále objemnému počtu neprohlášených mobiliárních prvků v sakrálních objektech mohl být snížen zrychlením prohlašovacího procesu (který ve většině případů stále výrazně přesahuje dobu jednoho roku). Současně by však v určitých specifických případech, kdy lze věrohodně prokázat pevnou vazbu prvku vybavení k nemovité kulturní památce s následkem jejího prokazatelného poškození v případě oddělení (výše uvedené skupiny kazatelen, hlavních oltářů, některé varhany), měla být těmto prvkům přiznána památková ochrana v rámci památkově chráněné nemovitosti, i když tento prvek samostatně chráněnou kulturní památkou prohlášen není.

RESUMÉ

Altars, pulpits, organs movable or immovable heritage?

In the last decade an ongoing process of re-identification of immovable cultural monuments has been affected by an effort to attach also so far heritage unprotected elements of inner equipment of churches perceived usually as things of a movable character to protected immovable monuments. This often happened on the basis of imperfect legal experts' examination without distinguishing and respecting concrete specificities and on disagreement in opinions of people from the National Heritage Institute, the Ministry of Culture of the Czech Republic and executive bodies of state heritage protection. The study critically assesses the fact that this technically and juridically touchy issue (affecting owners of monuments) has not been worked out for particular situations nor for particular elements of equipment in churches which finally ended at a hostile attitude to this practice from the side of the Ministry of Culture. While the current law considers a crucial criterion in this matter a fixed connection with an immovable monument and character of its damage in case of removal of a built-in element, the author attempts to specify legally and technically acceptable definition of a line between movable and immovable character of particular elements of inner equipment of sacral interiors. The author comes to the opinion that as a part of heritage protected immovable monuments could be accepted altars with immovable mensa or with verifiably fixed relation to Baroque, or more precisely historicizing „Gesamtkunstwerk“, moreover pulpits accessible by a staircase broken through a wall and exceptionally also organs with authentic instrument when its architecture and decoration make together with interior decoration an inseparable whole. He draws attention to a „debt“ of current heritage legislation to heritage protection of valuable sets of interior equipment of churches and further he suggests possible action for solving this problem in the future.